

Mirko Peti

O JEZIKU UJEVIĆEVA PJSNIŠTVA

Kad se već odlučimo za pristup Ujevićevu pjesništvu s lingvističkoga gledišta, još ga k tomu omeđujući samo jednom od jezičnih razina, sintaktičkom, nema nam druge nego se predmetu našega proučavanja odmah uputiti izravnim pitanjem: Može li se, načelno, postaviti i potom znanstvenom argumentacijom braniti teza o opstojnosti posebne, samo jeziku Ujevićevih tekstova pripadne sintakse, takve koja bi se sustavom svojih sintaktičkih kategorija razlikovala od sintakse jezika na kojemu je Ujevićeva poezija napisana, dakle od sintakse hrvatskoga književnog jezika? Tako izravno postavljeno pitanje može se komu učiniti ili pretjerano apriorističkim ili pak trivijalnim, pa možda čak i suvišnim. A ipak se bez postavljanja tog pitanja i pokušaja da se na nj adekvatno odgovori jedva i može zamisliti znanstveno utemeljen lingvistički pristup ne samo jeziku Ujevićeva pjesništva nego i jeziku bilo kojega poetskog diskurza. To nas pitanje, bez okolišanja, uvodi u samu bit teoretski složenog problema položaja i uloge jezika u umjetničkom književnom djelu.

Neosporna je iskustvena činjenica da se svako književno djelo u svojoj temeljnoj pojavnosti očituje kao tekst napisan na jednom ili više jezika. Kako je pak jezični fenomen, kao poseban predmet znanstvenoga proučavanja, u lingvističkoj kompetenciji, u tu će kompetenciju nužno ulaziti i odgovor na pitanje o položaju i ulozi jezične sastavnice u književnom djelu. To da se jezik književnoga djela može lingvistički analizirati nije uopće sporno, niti je ikomu i nakraj pameti da tu mogućnost nijeće. Dokaze tomu nalazimo uostalom u svakodnevnoj lingvističkoj praksi: mnogi se primjeri za ilustraciju gramatičkog modeliranja jezika uzimaju upravo iz književnih tekstova. Pri tomu, međutim, za gramatičko modeliranje jezika nije relevantna književna vrijednost tih tekstova, pa čak ni okolnost da li je koji tekst književan ili nije. I neknjiževni tekstovi mogu biti jezikoslovno jednako mjerodavni kao i književni. S tradicionalnoga i dosad manje-više već uvriježenoga lingvističkog gledišta među njima zapravo i nema gotovo nikakve razlike.

Ako je za lingvističko modeliranje jezika na gramatičkoj razini razlika između književnih i neknjiževnih tekstova gotovo zanemariva ili potpuno irelevantna, nužno se postavlja pitanje opravdanosti, svrhe i dosega lingvističkog pristupa jeziku književnih tekstova. »Smije« li se jezična sastavnica u književnom djelu proučavati neovisno o književnom statusu toga djela, samo u posve lingvističke svrhe, bez pokušaja da joj se bar načelno teoretski odredi položaj u cjelini književne tvorevine? Na ta pitanja moguća su dva odgovora, koja se međusobno isključuju: ili lingvistički pristup jeziku književnoga teksta nije dovoljno adekvatan da uoči i opiše razliku prema jeziku neknjiževnoga teksta, ili je, ako se razlika doista ne može utvrditi, posve suvišan. Ima li naime ikakva smisla poduzimati lingvističku raščlambu jezika baš na kakvu književnom tekstu a već unaprijed znati da takvom raščlambom nije moguće ni potvrditi ni zanijekati književnu opstojnost teksta kojega se jezik opisuje? Što u prilog književne opstojnosti teksta takva jedna analiza još može značiti? Pod takvim uvjetima doista će biti savim svejedno kojih se tekstova jezik analizira: književnih ili neknjiževnih.

Pa ipak nas, pogotovu kad je riječ o književnim tekstovima, ne može u potpunosti zadovoljiti samo onaj lingvistički model u pristupu jeziku koji se temelji na pretpostavci da književna opstojnost kakva teksta nikako ne ovisi o svojstvima jezika na kojemu je taj tekst napisan. Ta pretpostavka vrijedi samo za organizaciju sustavom već unaprijed zadanih odnosa na gramatičkoj razini jezika. Gramatička je pak razina nuždan uvjet svakom jezičnom oblikovanju, bilo ono književno ili neknjiževno; ona je sâm temelj tog oblikovanja. Kao apstraktni sustav pravila u međusobno invarijantnim odnosima, gramatička je razina nekog jezika, iako bitna i neizostavljiva, ipak tek opći oblikotvorni uzorak po kojemu se taj jezik u tekstovima na različite načine individualno strukturira.

Gramatička je razina u jeziku najstalniji dio njegova sustava, koji ne ovisi ni o kontekstu ni o izvanjezičnoj situaciji, te je, shodno tomu, najstalnija i u tekstovima, bez obzira na ovakvu ili onakvu njihovu »namjenu«. Doista: gramatička razina jezika ni po čemu ne određuje niti može odrediti književnu narav teksta koji je tim jezikom napisan. Književna je opstojnost teksta neovisna o gramatičkom ustrojstvu jezika i ni po kakvim gramatičkim svojstvima nije njime (posebno) uvjetovana. Činom književnoga stvaranja nužno se doduše aktualiziraju i gramatičke strukture jezika u kojemu se to stvaranje očituje, ali one nisu uključene u sam stvaralački akt nego ostaju izvan njega. Stvarajući poetsku umjetninu u jeziku nijedan pjesnik ne stvara istodobno i novu gramatiku toga jezika. Gramatičke strukture on pretpostavlja kao već oblikovane i stalne. Jezik je pjesniku na gramatičkoj razini doista samo sredstvo, od kojega nužno polazi, ali se samo na njemu nikada ne zaustavlja. Zbog toga lingvistička analiza književnoga teksta koja se ograničuje samo na opis gramatičke razine jezika u njemu ne može ni doprijeti do njegove književne opstojnosti. Analizira li se jezik književnih tekstova samo na apstraktnoj razini gramatičkoga sustava, rezultati dobiveni takvom analizom neće dati drugo do potvrdu da je taj gramatički sustav u podlozi jeziku koji se analizira. Književna se dakle opstojnost teksta ni najtananim analizom jezika u njemu na gramatičkoj razini nikako ne može utvrditi. Što možemo utvrditi takvom analizom jezika tek je njegova nužna gramatička organiziranost. A gramatička je razina kao opći oblikotvorni uzorak za proizvodnju svih mogućih tekstova određenog jezika u određenom vremenu posve ista te stoga ne može poslužiti kao *differentia specifica* bilo kojem tekstu ili vrsti tekstova.

Prema tome, ako za gramatičko modeliranje jezika nije relevantna književna opstojnost tekstova kojih se jezik lingvistički modelira, onda, očito, ni za književnu opstojnost tih tekstova nije relevantna samo gramatička oblikovanost jezika na kojemu su ti tekstovi napisani. Književna se opstojnost kakva god teksta ne utemeljuje u gramatičkoj sferi jezičnog sustava u kojemu je taj tekst oblikovan jer je jezični sustav u svojoj gramatičkoj pojavnosti bezvrijednosna apstraktna veličina, dostupna tek sustavnu metalingvističkom opisu. Kad bi gramatički sustav kojega jezika uključivao u sebi, bar potencijalno, i književne vrijednosti, svaka bi se gramatika mogla čitati kao zasebno književno djelo. Iz iskustva međutim znamo da to ipak nije moguće. Ta je situacija jednako apsurdna kao kad bismo koje književno djelo očitavali samo na razini gramatičke strukture njegova jezika. To je doduše moguće, ali za uvid u specifičan položaj jezika u književnoj tvorevini nije dovoljno.

Uz neizbježnu, sustavom već unaprijed zadanu i o pojedincu, kontekstu ili situaciji neovisnu gramatičku oblikovanost jezik se u književnom tekstu svaki put oblikuje još i posebnim, potpuno nepredvidivim postupcima književnog oblikovanja u individualnom stvaralačkom aktu prestrukturiranja slike svijeta i uspostavljanja nove, umjetnosno uteme-

ljene zbilje, na kojoj počiva književna opstojnost djela i u njemu na razini konkretne, jednokratne i neponovljive porabe strukturiranoga jezika.

Riječ je tu dakle o oblikovanosti jezika na dvjema zasebnim razinama: gramatičkoj, koja je nužna kao temelj svakom jezičnom oblikovanju, i čija oblikovanost nije u vlasti pojedinca (premda tom oblikovanošću mora i te kako ovladati!), i na razini konkretne jezične porabe u oblikovanju svakoga pojedinog diskurza. Taj je drugi tip oblikovanja jezika isključivo u vlasti pojedinca, te njegova konačna oblikovanost ovisi o oblikotvornim postupcima individualnoga književnog oblikovanja, tim je postupcima motivirana i uvjetovana, i u cjelini svakoga novostvorenoga poetskog diskurza od njih neodvojiva.

Premda se svaki novi poetski diskurz kao cjelina u svojoj pojedinačnosti zbiljski nužno razlikuje od svakoga drugog, temeljno je načelo oblikovanja novoga jezika s lingvističkoga gledišta u svima njima isto. Lingvistići i jest zadaća da, neovisno o bilo kojem pojedinačnom diskurzu, opiše upravo to načelo oblikovanja novoga jezika, da, drugim riječima, pokuša pokazati što se s postojećim, jednom već oblikovanim i zatečenim jezikom događa kad on »ulazi« u književnu upotrebu. Dotle u proučavanju jezika književnoga djela još seže lingvistička kompetencija, i tu se zaustavlja. Opis pak konkretnih oblikotvornih postupaka pri stvaranju novoga jezika u kakvu pojedinačnom diskurzu lingvistika mora, u naznačenim teoretskim okvirima, prepustiti drugim znanstvenim disciplinama, u prvom redu (lingvističkoj) stilistici.

Iz dosad izloženoga više je nego očito da bi specifičnu oblikovanost jezika u Ujevićevu pjesništvu, ono po čemu taj jezik u času nastajanja biva doista novim jezikom, bilo uzaludno tražiti samo na njegovoj gramatičkoj razini, pa, prema tomu, i na razini njegove sintaktičke strukturiranosti. Na naše početno postavljeno pitanje nije dakle moguće dati potvrdan odgovor. S lingvističkog se gledišta teza o opstojnosti posebne, samo jeziku Ujevićevih tekstova pripadne sintakse ne može argumentirano braniti.

Pa ipak se, unatoč tomu, kad je u pitanju lingvistička »potvrda« književne opstojnosti djela, između ostalih jezičnih razina kao polazište najčešće odabire baš sintaktička razina, što se, vjerojatno, temelji na intuicijom zasnovanoj pretpostavci da se na sintaktičkoj razini stječu najbitnije silnice jezika te da stoga u jezičnoj organizaciji teksta upravo ona ima onaj središnji položaj s kojega je moguće zaključivati i na mnogovrsne druge jezične funkcije u organizaciji književnoga djela. Takav stav potkrepljuje se još i uvjerenjem da se sintaksa, kažu, za razliku od ostalih lingvističkih disciplina unutar gramatike, jedina bavi tzv. živim i pravim jezikom, koji da uključuje dinamiku neposrednoga ljudskoga iskaza, a kako se baš takav načelno pretpostavlja u svakom književnom djelu, može se uzeti kao prikladan i zanimljiv predmet jezikoslovnoga proučavanja.

Sintaktičko modeliranje može biti različito, pa otuda u opisu različita mogu biti i sintaktička ustrojstva rečenice, temeljne jezične jedi-

nice kojoj ustrojstvo sintaksa proučava. Za sada su nam poznati modeli gramatičkoga, obavijesnoga i semantičkoga rečeničnog ustrojstva¹. Jedna se te ista rečenica može, a da bi opis bio iscrpan dapače i mora opisati s gledišta svih triju sintaktičkih modela, vodeći pri tom računa o tome da se sintaktičke kategorije jednoga ne miješaju ili zamjenjuju s kategorijama drugoga jer takav opis zbog svoje nesumjerljivosti ne bi mogao imati znanstvenu valjanost, do koje nam je u egzaktnom pristupu jeziku ipak najviše stalo.

Pristupimo li analizi jezika u Ujevićevim tekstovima bilo kojim od postojećih sintaktičkih modela, sintaktičkim ćemo opisom unutar svakoga modela moći registrirati samo one kategorije koje bismo registrirali i analizom bilo kojega opsegom približno jednakoga korpusa tekstova pisanih istim jezikom. Ujević u »proizvodnji« svojih tekstova ne stvara, dakako, niti može stvoriti, a to mu nije bila ni nakana, ni novu gramatiku ni, u njezinu okviru, novu sintaksu hrvatskoga književnog jezika. Jedva se može i pretpostaviti da u svojim tekstovima upotrebljava rečenice koje strukturno, kao određeni rečenični tip, ne bi u kakvu tekstu već ranije bile upotrijebljene i u nekoj iscrpnijoj sintaksi opisane. S gledišta rečenične tipologije ne može se dakle ustvrditi da Ujević stvara tipološki nove rečenice hrvatskoga jezika. Još bi manje opravdano bilo tvrditi da se u stvaranju takvih rečeničnih tipova utemeljuje književna opstojnost njegova djela.

Strogo se pridržavajući modelom zadanih granica, sintaktički opis ne ide dalje od registriranja sintaktičkih kategorija i ne utvrđuje niti može utvrditi njihovu funkciju izvan određenoga sintaktičkog sustava. Svaka je sintaktička kategorija unutar bilo kojega modela određena samo jednim odnosom prema kojoj drugoj kategoriji u istom tom modelu te izvan tog znanstveno određenog te stoga i znanstveno utvrdivog odnosa ne opstoji. Bitna je jezična funkcija svake takve kategorije da bude baš u tom odnosu i nikojem drugom.

Lingvisti, međutim, kako smo već rekli, u pristupu jeziku književnoga djela ne može jedini zadatak biti to da proučava samo gramatičku razinu jezika kojim je djelo pisano, nego joj zadatak mora biti i to da u sklopu (nastajanja) poetskoga diskurza proučava proces stvaranja novoga jezika, koji tom diskurzu biva jedinim mogućim izrazom. Ako se oblikovanje novoga jezika u Ujevićevim tekstovima na gramatičkoj razini ne može utvrditi, to nipošto još ne znači da od znanstvene potrage za specifičnom oblikovanošću, odnosno novošću Ujevićeva jezika treba odustati ili pak da se ona nužno mora ograničiti tek na puko esejiziranje problematike i neobvezatne usputne impresije o njoj. U čemu je, dakle, konačno, ako nije u gramatici, specifična oblikovanost jezika u Ujevićevu pjesništvu, po čemu je taj jezik nov?

¹ O tome v. Radoslav Katičić, *O ustrojstvu rečenice i diskurza (Nacrt za sintaksu hrvatskoga književnog jezika)*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole 4, Zagreb, 1976, 261—273.

Moglo bi se odgovoriti vrlo jednostavno i izravno: nov je po tomu što je — u zadanom kontekstu — novo i pjesništvo kojemu biva izrazom, pa bi se moglo čak i dodati: upravo toliko je nov koliko je i samo to pjesništvo novo. Takav se odgovor temelji na mogućnosti zasnivanja logičkog odnosa između poetskog diskurza kao cjeline i položaja jezične sastavnice u njemu, i nije karakterističan samo za Ujevićevo pjesništvo nego se načelno može odnositi na bilo koji poetski diskurz. Logički nam se naime ispravnom čini pretpostavka da, u sklopu ovih razmatranja, novoga jezika nema i da ga ne može ni biti bez novoga pjesništva, da se, drugim riječima, novo nekoga pjesništva ne može realizirati (samo) u već postojećem, zatečenom, odnosno naslijeđenom, dakle »starom« jeziku, jeziku koji je prije stvaranja novoga poetskog diskurza već stvoren i oblikovan. Kako je međutim tako formuliran odgovor na pitanje o novosti Ujevićeva jezika načelan i stoga suviše općenit, za temeljitiji uvid u složenost tog pitanja neće biti dovoljno zaustaviti se samo na njemu. Bit će potrebno pokazati još i to u čemu je baš i uolikoj mjeri Ujevićev jezik doista nov.

Ustvrdimo li da novost jezika nekog pjesništva ovisi o novosti samoga tog pjesništva, uputno je zapitati se u čemu se ta novost pjesništva zapravo sastoji. Može li se baš za svaki poetski diskurz, u času nastajanja, reći da je nov već samim time što je nastao, što postoji kao (još jedna) fizička pojavnost? U prakticističkom smislu poimanja novoga pozitivnan je odgovor na to pitanje doduše moguć, ali u smislu poimanja stvaralački novoga nije održiv. Novost se nekog pjesništva, kao pjesništva, u zadanom kontekstu nužno zasniva na mogućnosti uspostavljanja stvaralačke razlikovnosti prema svekolikoj pjesničkoj produkciji u koju se to pjesništvo svojom pojavom uklapa. Novo dakle ne postoji samo po sebi nego se uvijek po načelu razlikovnosti odmjerava prema staromu.

Budući pak da su i novo i staro u pjesništvu dostupni samo posredstvom jezika, to će se odmjeravanje jednoga prema drugomu nužno zasnivati na mogućnosti provjere načela razlikovnosti među njihovim jezicima. To, u krajnjoj konzekvenciji, znači da se novost nekog pjesništva ogleda u novosti njegova jezika. Došli smo eto do točke u kojoj se krug zatvara: novost pjesništva omogućena je novošću jezika, a novost je jezika uvjetovana novošću pjesništva. U tom kontekstu možemo onda reći da pjesništvo i nije drugo do novi jezik, jezik koji nije jednom za svagda stvoren i koji se u novi poetski diskurz niotkuda ne može preuzeti kao već gotov i oblikovan, jer takva jezika nigdje nema, nego se svaki put iznova stvara po mjeri oblikotvornih postupaka stvaranja samoga poetskog diskurza kao pojedinačnoga umjetničkog djela.

U krajnjoj se crti sva poetska djelatnost, na ovaj ili onaj način, okuplja u težnji prema stvaranju toga novoga jezika, a to pak — u traženju vlastita njegova identiteta — istodobno znači i neprestanu težnju da se izade iz staroga jezika, iz zadanosti njime. Zadanost se jezikom zatečenim u času stvaranja svakoga novoga poetskog diskurza očituje na tri njegove razine: na razini gramatičke, (aktualne) komuni-

kacijske i (sveukupne dotadašnje) poetske organiziranosti. Pokušavajući stvoriti novi poetski diskurz i u njemu novi jezik, pjesnik će, da bi izmakao zamci »stvaranja« već stvorenoga i »oblikovanja« već oblikovanoga, pokušati svaku od tih zadanosti na specifičan način prevladati, osloboditi je se, pokušat će, drugim riječima, stvaranjem novoga jezika izaći iz zatečenoga i već postojećega.

Pjesništvu taj novi jezik nije, dakako, tek puko sredstvo priopćavanja, koje bi moglo služiti snalaženju u stvarnosno utemeljenoj zbilji, nego je pjesništvu taj jezik sam cilj kojemu se usmjerava: oblikovanje poetskoga diskurza kao stalne mogućnosti otvaranja uzoraka za stvaralačku komunikaciju. Budući da se u svakom novom poetskom diskurzu svaki put iznova stvara, to je, konačno, jezik koji se ne može naučiti. Izvan poetskoga diskurza on zapravo objektivno i ne postoji te stoga nije nimalo čudno što ne postoji i kao objekt lingvističkoga proučavanja. Po načelu stvaranja nove, umjetnosno utemeljene zbilje taj se jezik oblikotvornim postupcima književnoga oblikovanja u svakom novom poetskom diskurzu kao projekt stvaralačke komunikacije svojom organiziranošću izdiže nad zadanu gramatičku i komunikacijsku organiziranost jezika.

Pa ipak je i taj specifično oblikovani jezik do stanovite mjere moguće istraživati lingvistički primjerenom metodologijom. Prvi je i temeljni uvjet metodološki primjerenom pristupu tom jeziku s lingvističkog gledišta napuštanje ideje o gramatički utemeljenoj artikuliranosti jezika po razinama. Stvarajući novi poetski diskurz i u njemu novi jezik, pjesnik specifičnom oblikovanošću tog jezika nadilazi njegovu oblikovanost na razini gramatičke organizacije. To, dakako, nipošto još ne znači da taj novostvoreni jezik nije više i gramatički oblikovan, i da se po razinama ne može uopće analizirati; to jednostavno znači samo to da on kao novi jezik ne postoji po svojoj razinskoj organiziranosti nego baš po tome što tu artikuliranost po razinama potire i sve razine svodi samo na jednu, na razinu diskurza, u kojemu se oblikotvornim postupcima književnoga oblikovanja i sâm oblikuje. Pjesnik dakle specifičnom oblikovanošću jezika u poetskom diskurzu pokušava učiniti otklon od zadanosti jezičnim oblikovanjem na razini njegove već postojeće gramatičke organiziranosti. Da bi otklon od te zadanosti mogao učiniti, pjesnik te zadanosti mora biti svjestan.

Poetska svijest o zadanosti stvaralačkog čina gramatičkom organizacijom jezika u Ujevićevu je pjesništvu jedna od bitnih njegovih značajki. Ta je svijest ugrađena u same temelje Ujevićeve poetike. Tu svijest o zadanosti poetskoga gramatičkim Ujević u svom pjesništvu ne pokušava prevladati ni tzv. otklonom od jezične norme², ni artifičijelnim izmacima množini gramatičkih oblika, koji jezik »zarobljuju« i »pritišću«, nego je pokušava prevladati upravo paradoksalnim obratom:

² Ujevićeve stihove u staroj čakavštini ne smatramo otklonom od norme nego, ipak, porabom druge norme.

punom gramatičkom oblikovanošću jezika na svim razinama, oblikovanošću koja u tom pjesništvu paralelno teče s poetskom njegovom oblikovanošću. Zadanosti se gramatičkom organizacijom jezika Ujević dakle u svojim tekstovima oslobađa aktualizacijom te zadanosti u samom stvaralačkom činu. U Ujevićevu poetskom opusu sav je gramatički sustav hrvatskoga književnog jezika na okupu, sav na jednom mjestu, prezentan strukturiranošću svojih apstraktnih odnosa, pa se iz tekstova u kojima je aktualiziran može deducirati (gotovo) cjelokupna njegova gramatika.

Jedva da se u jeziku ikojega pojedinačnog opusa novijega hrvatskog pjesništva može naći takvo obilje gramatičke oblikovnosti kakvo se nalazi u Ujevićevu jeziku. Tu je gramatike naprosto toliko da samu sebe prevrću te tako u cjelini Ujevićeva poetskog opusa kao gramatika biva neutralizirana, pa se njezina aktualizacija u tekstovima ne može tumačiti kao eventualno Ujevićevo posezanje za upotrebom kakva stilskog sredstva kojim bi se postigao određen stilski učinak. Ujević sebi ne dopušta luksuz da piše tzv. biranim jezikom, pri čemu bi se intencijski izbor jednih gramatičkih oblika nametao drugima te time stvarao podlogu purističkom zatvaranju. Suprotno tomu, jezik je u Ujevićevu opusu na gramatičkoj razini sav u akciji, djelatatan, bez potisnutih svojih dijelova, u neprestanu otvaranju i dopuštenosti mnogovrsnim strukturama poetske, umjetnosno utemeljene zbilje.

Na podlozi te bogate gramatičke orkestracije jezika, koja se zasniva na logičkim odnosima zavisnosti među kategorijama i njihovim oznakama, Ujević gradi bujnu višeslojnu semantiku svoga poetskog iskaza. Što dublje ovladavanje jezikom u njegovoj temeljnoj, gramatičkoj strukturi Ujeviću je značilo to potpunije i stvaralački obuhvatnije oslobađanje od zadanosti njome.

Iako je, već smo rekli, gramatička organizacija jezika za književnu vrijednost teksta načelno irelevantna, niti lingvistika o toj vrijednosti može donositi mjerodavnih sudova, ipak se po čistoći pojavljivanja određenih gramatičkih kategorija u kakvu ograničenu korpusu može donekle zaključivati i na vrijednosnu obilježnost jezične organizacije tim kategorijama. Pojavljuju li se npr. unutar određenoga sustava sintaktičkih kategorija u Ujevićevu opusu neke kategorije često, neke samo sporadično, a neke pak u tekstovima potpuno izostaju, moglo bi nas to uputiti na utvrđivanje stanovitih konstanti Ujevićeva pjeva u poetskom prestrukturiranju slike svijeta, konstanti koje taj pjev svojom invarijantnošću bitno određuju. Valja međutim, zbog metodološke preciznosti, odmah reći da utvrđivanje takve invarijantnosti konstanta u Ujevićevim tekstovima već izlazi iz okvira strogo sintaktičkoga opisa i ulazi u područje stilističkoga razmatranja. Sintaktičkim se opisom to utvrđivanje samo omogućuje, ali se ne tumači. Invarijantnost se bilo koje kategorije u sintaksi ne određuje naime čestoćom njezina pojavljivanja u korpusu nego utvrđivanjem tipova relevantnih odnosa prema ostalim kategorijama ustoga sintaktičkog ustrojstva.

Riječ je tu dakle o dvjema vrstama invarijantnosti, međusobno načelno neovisnima. Jedna je vrsta imanentno jezična, odnosno, u našem slučaju, sintaktička, i ni po čemu nije specifična samo za jezičnu organizaciju Ujevićeva pjesništva, a druga unutar poetičkoga sustava bitno korespondira s poetskim sustavom našega pjesnika, specifična je za taj sustav i u nekim ga elementima strukturiranja temeljno određuje.

Potruga za konstantama ove druge vrste s opisne nas sintaktičke razine odvodi dvjema sintaksi susjednim opisnim razinama, jednoj nižoj, drugoj višoj od sintakse. To je sintagmatska razina, s jedne strane, i semantička, s druge. Na obje se te razine, individualnim strukturiranjem poetskog iskaza, jezična organizacija u Ujevićevim tekstovima dinamizira. Tu se Ujević variranjem tipološki različitih mogućnosti organizacije jezika u svakom pojedinačnom tekstu pokušava osloboditi shematičnosti gramatičkih uzoraka u zadanosti njihovih apstraktnih odnosa.

Kriteriji za određivanje konstanti dinamizacije iskaza na sintagmatskoj razini neće biti ništa drugo do utvrđivanje sustava varijanata u neposrednim sintagmatskim odnosima među riječima, odnosno tzv. vrstama riječi što se pojavljuju u rečenici neovisno o njihovu sintaktičkom strukturiranju. Ono što se s gledišta sintaktičke razine može smatrati vanijantom, uz primjenu će se navedenog kriterija s gledišta sintagmatske razine moći proglasiti invarijantom. Tako je npr. sa sintaktičkog gledišta za strukturiranje atributskoga odnosa načelno sasvim irelevantno nalazi li se kakav pridjev ili prijedložni izraz ispred ili iza imenske riječi. Ni u jednom se ni u drugom slučaju invarijantnost tog odnosa ne mijenja jer je zadana gramatičkom kongruentnošću pridjeva ili prijedložnog izraza s tom imenskom riječju. Na sintagmatskoj je razini međutim bitno baš mjesto jedne riječi u odnosu na drugu te u strukturiranju rečenice višekratno aktualiziranje određene varijante u tekstu ne samo da biva relevantnim nego se za taj tekst može smatrati i invarijantom, može, drugim riječima, biti konstanta. Mjestom uvjetovani intonacijski i ritmički pomaci na sintagmatskoj razini korespondirat će tada sa semantičkim pomacima unutar temeljnoga semantičkog odnosa sintagme, pa možemo govoriti o konstantama kojih je izrazu pridružen i primjeren sadržaj.

Tako se npr. u strukturiranju atributskoga sintaktičkog odnosa sintagmom pridjev — imenica pridjevska riječ vrlo često u Ujevićevim tekstovima nalazi u položaju iza imenice, pa takav njezin pomak uvjetuje i ritmičke i intonacijske i semantičke pomake u organizaciji poetskoga iskaza, čime se taj iskaz dinamizira. Sintagmatsko strukturiranje stiha *Mnogi list čeznutljiv gorko sunce sprži*, kako ga nalazimo u Ujevića, ni ritmički ni intonacijski ni semantički nije isto kao npr. u konstrukciji *Mnogi čeznutljiv list gorko sunce sprži*. Sintagmatskim se pomakom pridjeva u položaj iza imenice »statičan« atributski odnos pokušava preznakoviti, koliko je to u zadanim sintaktičkim okvirima uopće moguće, u »dinamičniji« predikatni odnos, ili tom odnosu bar teži. U stihu *Bili su kutovi, i između njih tuđina trajna* sintagma je

tuđina trajna »predikatnija« te stoga i dinamičnija od sintaktički jednako moguće atributne sintagme *trajna tuđina*. Sintagma *tuđina trajna* »bliže« je naime predikaciji od sintagme *trajna tuđina*, jer je među njezine članove dovoljno umetnuti samo indikativ pomoćnoga glagola *biti* pa da predikat bude potpun: *tuđina (je) trajna*. Taj model dinamizacije iskaza pokušajem preznakovljivanja atributskog odnosa u predikatni Ujević će intenzivirati na mnogim mjestima svoga poetskog opusa. Evo jednog izrazitog primjera za to:

Bukom te vreve i sredine *tijesne*
 ja uho pružam za glasove *tajne*
 i donose mi utjehe *beskrajne*,
 ponavljaju mi pjesme *urnebesne*.
 (Tajanstva)

Dinamizaciji se iskaza, s odgovarajućim učincima u njegovoj ritmičkoj i intonacijskoj strukturi, Ujević utječe variranjem porabe genitivnog atributa ispred i iza imenice:

Neću da bude imena
 za mojih *suza* pakao
 i čađu moga *krimena*.
 (Romar)

Ja pamtim prašni očaj *drumova*
 i vrtoglavih *cesta* ludilo
 i uslijed vira ponoć *umova*.
 (Misao na nju)

zatim gomilanjem pridjeva u atributskoj funkciji (koja je uvijek potencijalno predikatna, a navedenim se postupkom nužno intenzivira):

a ove *bijele* ruke *osjećajne*
 (Uvijani)

pri čemu aktualizacijom obiju osnovnih varijanti sintagmatskog strukturiranja atributskog odnosa u istom stihu Ujević razbija mogući shematizam tog strukturiranja:

Kojeg *bijela* dana, koje noći *tavne*
 (Odsutni)

Poetski će iskaz Ujević dinamizirati i čestom porabom predikatnog proširka:

³ Sva su potcrtavanja u stihovima moja — M. P.

i nek me čuje, kada vapim slomljen
 (Molitva Bogomajci za rabu božju Doru Remebot)
 Strašan se duhu Svijet Jave ukaza
 (Duhovna klepsidra)

Zatim još, na razini sintagmatskog strukturiranja, stavljanjem priložnih oznaka u početni položaj, čime se pretpostavlja i najavljuje nužnost razvijanja predikatnog odnosa u rečenici, kao temelja svakoj dinamizaciji u jeziku na sintaktičkoj razini:

Nad suhim jazom prazno vjedro visi
 (Žedan kamen na studencu)

Tiho će starac spustiti glavu na ruke
 (Stari baštovan)

(umjesto mogućega: Prazno vjedro visi nad suhim jazom
 odnosno: Starac će tiho spustiti glavu na ruke)

Gotovo da nije ni potrebno posebno isticati kako se i koliko iskaz dinamizira i stavljanjem glagola na početak rečenice:

Pjevaju ptice noćne od svih pjevačica čišće
 (Krilati skupštinari)

Rastu biljke stvarnije nego kose i vlasi
 (Stari baštovan)

Dinamizaciju poetskog iskaza postiže Ujević, nadalje, i reducira-
 njem atributne rečenice samo na čisti atributski odnos:

Na livade ljudskim okom negledane
 (Sanjarija)

usnice zvane za besjede nove
 (Tajanstva)

(umjesto mogućega: Na livade [koje su] ljudskim okom negledane
 odnosno: usnice [koje su] zvane za besjede nove)

Poseban se tip dinamizacije iskaza u Ujevićevim tekstovima raz-
 vija čestom porabom priloga *i*. Taj prilog ne služi samo za isticanje
 nego, u težnji za izricanjem neizrečenoga, pa i neizrecivoga, pretpo-
 stavlja stalnu mogućnost aktualiziranja uvijek nove predikacije:

*I biti slab, i nemoćan,
i sam bez igdje ikoga,
i nemiran, i očajan*

(Svakidašnja jadikovka)

Dinamizaciju će iskaza, konačno, Ujević postići i — u bezglagolskim konstrukcijama — ponavljanjem pokazne zamjenice u početnom položaju:

*To mnoštvo rada u ruci; te milje hoda u nozi;
te nade u očima; taj vulkan želje u boku;
te pseće gozbe u nosu; taj stas kom zavide bozi,
i ta epopeja svih žedi i kretanja u kroku.*

(Hymnodia to mou somati)

Naravno da ovakav ili onakav raspored riječi u rečenici, pa ni ponavljanje pojedinih jezičnih sredstava u tekstu, ne odlučuju niti mogu odlučiti o književnoj vrijednosti djela. Oni međutim, ipak, uz ostale elemente, u kakvu pojedinačnom opusu pridonose utemeljavanju njegove književne opstojnosti, upućuju na traganje za njom. A to je već dovoljan razlog da ih se u analizi jezika književnog djela ne zanemaruje.

Sličnih će se konstanti dinamizacije poetskog iskaza na sintagmatskoj razini naći u Ujevića još i u strukturiranju frazeoloških tvorbi, reakcijskog odnosa glagola i objekta, u strukturiranju kategorije reda riječi, itd. Budući da su u Ujevićevu opusu i stilski i poetski relevantne, te konstante mogu tada imati i stilističku pa i poetičku relevantnost. Valjalo bi, dakako, potanje istražiti koliko i na koji način one interferiraju međusobno, te, zatim, koliko i na koji način korespondiraju s poetičkim sustavom u koji se uklapaju, pogotovu s nekim elementima toga sustava, kao što su npr. stihovno strukturiranje, slogovna determiniranost, rimovno usustavljanje, i sl.

Na semantičkoj razini, odnosno na razini gramatičke semantike, svojom se dominantnošću u Ujevićevu opusu izdvajaju tri konstante: pitanje, nijekanje i zahtjev (s usklikom).

Postavljajući pitanja, Ujević, dakako, ne »očekuje« na njih odgovore nego otvara prostor uvijek novim pitanjima:

*— Ko sam i što sam, što ću, koga volim,
što tražim, kuda idem, za čim lutam? —*

(Tajanstva)

Čemu sva borba, čemu bolna gluma?

(Isto)

Duboka rana biva tajno biće,
a što je duša, što je duša tanka?
— Taj sanak sjenke, il ta sjena sanku?

(Uedrina)

Što ti vrijedi polet u vlastitu čudu,
što ti vrijedi volja i voljenje slijepo?

(Kolajna XXXI)

Tko li će dati pečat — ko florinu —
suhomu zlatu naših vizija,
pružiti kupu našem žarčem vinu
prosutom nad vijek hipokrizija?

(Polihimnija)

Ja sam u nekom tamo neznancu, i na zvijezdi
dalekoj, raspreden, a ovdje u jednoj niti,
u cvijetu ugaslom, razbit u svijetu što jezdi,
pa kad ću ipak biti tamo u mojoj biti?

(Pobratimstvo lica u svemiru)

Nesvijesna savjest pita se: zbilja, ima li izlaza
iz začarana kruga u pravilniku rima?

(Produženi svijet)

Za sve je upit opći: Gdje je Java?

(Subota uvečer poslije 9)

Gdje se sanja počinje? Gdje se dočima?

(Fisharmonika)

o moje tijelo! ti silno još na grobnom pragu,
pa što si nego savjest i moćna duša živa?

(Hymnodia to mou somati)

Nijekanjem se Ujević suprotstavlja i određuje :

Neću da bude imena
za mojih suza pakao
i čadu moga krimena.

(Romar)

ja neću klicat Duhu Kakav Nije,
niti ću slaviti opću grudu crnu

(Suvišni epitaf)

Ne čuva zemlja traga moje stope

(Uedrina)

U ponornoj noći strah od svojih čula;
ni starome bogu *ne* molim se više.

(*Bdjenje*)

Nije vrijedna java da se na nju gleda,
nije vrijedan danak da se na njeg pljune.

(*Perivoj*)

I ja što evo bezumno ispisah
slavenske pjesme iz krvava srca,
ne znadoh reći svoj najljepši vrisak
i otrov nade što u mraku grca.

(*Kolajna XLVII*)

Ove pjesme, to *nisam* ja, iako sam ih ja napisao.
Ovi jauci, to *nisam* ja, premda sam ih zbilja uzdisao.

(*Zapisi na pragu*)

Slika moje duše *nema* kronike.

(*Fisharmonika*)

Ne može sve što se voljelo da se drži,
nemaju sve stvari neprekidne veze.

(*Suton u čovjeku*)

Ne pjevam *ni* pjesmu sebi *ni* svoju hvalu
ni tužbu *ni* plač na rugobu.

(*Hymnodia to mou somati*)

Ali o mom trudu *ne* postoji znanje,
ni ima mjera što će tek da bude.

(*Poniženja ljepote*)

Ne rasklapaju se dveri duše kao cvijeće zorom.

(*Ridokosi Mesije*)

Ne znamo, je li bilo ili *nije*, ali stoji.

(*Isto*)

Zahtjevom se poticajno usmjeruje u Novo:

Nek zemsku ljubav spasi rajska vjera

(*Molitva Bogomajci za rabu božju
Doru Remebot*)

Zemljina Snago, moj budući sine,
u te *da* bacim sve što ne smjeh reći
(*Hektor za Astijanakta*)

Tamo, tamo *da* putujem,
tamo, tamo *da* tugujem;

da čujem one stare basne,
da mlijeko plave bajke sasnem

(*Odlazak*)

Pa *nek* sam krijes na brdima,
pa *nek* sam dah u plamenu

(*Svakidašnja jadikovka*)

Plamsaj crveno, a na mome mesu
izgori sitne dnevne nečistoće,
i *daj* mi *vрати*, u tom urnebesu,
oganj zanosa i zvijezdu samoće.

(*Maštovita noć*)

Stupaj sa svojim mrakom
kroz prepast horizonta;
sa tajnom i oblakom,
od fronta pa do fronta.

Stupaj sa svojom tmušom
kroz ponoć cijele zemlje;
pjevaj sa svojom dušom
gdje god se spava i drijemlje.

(*Kolajna I*)

Svjetlosti moje vjere, tugo tuge,
kaži mi stazu žutim penivojem
i *daj* da grlim braću, plačidругe,
i da plačem, da plačem po svojem

(*Kolajna XXII*)

Podaj se pjanom vjetru života,
pa *nek* te vije bilo kud;
пусти ko listak *neka* te mota
u ludi polet vihor lud,

(*Igračka vjetrova*)

daj svakom od nas bolnu dušu zrelu
Ubodi mudrost kao svetu strijelu.

(*Molitva za koru kruha i zdjelu leće*)

Usklikom se očituje već oblik bivanja u Novome:

Ova je srca tesalo hiljade kladvaca,
ove je mozgove pretrglo hiljadu rasprskanja!
(*Čin sputanih ruku*)

Borci viču: Konja! A mornari: Jedra!
A ja, opit glasom pomorkinja vila,
žudim samo plavet, Vasiona i Jedra,
i ja vičem: Krila! — krila, krila!
(Vasionac)

Blaženi koji sa radosnom dušom
motrite sunca i žute poljane!
(*Suvišni epitaf*)

Ponore! more površ moje glave
(*Kolajna XXXII*)

Grčevi srca za pijanstvom duha
i za nadljudskim rujnim orgijama!
(*Kolajna XLV*)

Pristupa, evo, slazi Uzvišenje!
(*Uzvišenje*)

Spono vasiona! Vječnosti sindžira!
(*Robovanje*)

Sve su ovo prazni jauci iz knjiga!
(*Suza virtuozna*)

Patnje moga mozga još od malih nogu,
rezanoga makazama!
(*Desetgodišnjica vlažnoga humka*)

Istodobnom aktualizacijom dviju ili više konstanti struktura se poetskog iskaza usložnjuje:

nijekanjem i pitanjem:

*Neće li sići u okviru slika
ko vjerenica Duha sa oltara
da bi u hodu čežnje umjetnika
išetala se čarolija stara?*

(*Iz Gospode Tlapnje*)

zahtjevom i nijekanjem:

*Neka od tijela ne ostane praha,
neka od duše ne preteče plama;
neka u požar nestane mog daha*

(Molitva iz tamnice)

nijekanjem, zahtjevom i usklikom:

Ne gordi se! Tvoje misli nisu samo tvoje! One u drugima žive.

(Pobratimstvo lica u svemiru)

Ruže vjenčanja da nisu čempres za mrtve!

(Svetkovina ruža)

Sve su te tri konstante: pitanje, nijekanje i zahtjev (s usklikom), bitne sastavnice Ujevićeva poetskog sustava, ali ne zbog toga što sve tri imaju svoje sintaktičke ekvivalente u istoimenim sintaktičkim kategorijama, odnosno preoblikama osnovnoga gramatičkog ustrojstva,⁴ nego zbog toga što im čestoća pojavljivanja u korpusu Ujevićevih tekstova upućuje na zaključak da je semantički sustav tog korpusa njima bitno određen. O pitanju, nijekanju i zahtjevu (s usklikom) kao konstantama nije tu dakle više riječ na sintaktičkoj razini nego na razini koja preko semantičke ulazi u strukturu samoga Ujevićeva pjeva.

Jednako bismo tako u Ujevićevu opusu mogli utvrditi i neke druge konstante. Tako npr. gotovo potpun izostanak pasivnih i bezličnih rečeničnih tvorbi upućuje na zaključak o prisutnosti dviju konstanti u Ujevićevu djelu: dinamičnosti i ličnosti njegova poetskog iskaza, za Ujevićevo pjesništvo toliko karakterističnih.

Ma koliko da smo u dosadašnjem razmatranju pokušali ući u trag nekolikim konstantama u organizaciji jezika Ujevićevih tekstova, u tradicionalno zadanim lingvističkim okvirima jedva da smo i mogli išta (više) reći o bitnoj novosti Ujevićeva jezika, a ona je u Ujevićevu pjesništvu nedvojbeno. Kako bi i moglo biti drugačije, uz jasno izrečen Ujevićev kritički zahtjev koji postavlja (svakoj) pjesmi: »Kao spontana tvorevina subjektivnoga stvaralačkoga duha, ona mora da daje i novi doživljaj, novi svijet, novo iskustvo. I duh jedan nov mora da dočarava: mora da bude originalna. Pjesma za nas ne treba da bude samo lijepa, ona mora da bude i nova; a bez toga nije ni lijepa, jer se pojavljuje u svjetlosti parazitske, epigonske tvorevine, no ne božjega stvaranja.« (*Sumrak poezije*) Tu opsjednutost novim i iznicanjem novoga Ujević će sažeti i u stihu:

⁴ V. o tome u *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979, 363—372.

Pobijeli često proročanska pjena
 usnice zvane za besjede nove
 (Tajanstva)

Izgarah dati nešto Novo
 (Kolajna XIV)

Bitna se novost Ujevićeva jezika ponajmanje međutim može otčitatati samo u sferi njegove gramatičke organiziranosti. Teško da se u toj sferi mogu pratiti i jezične promjene u razvoju Ujevićeva pjesništva. A takvih je promjena u Ujevićevu pjesnikovanju bilo. No one su se događale na drugim razinama jezične organiziranosti, u prvom redu na razini organizacije samoga jezičnog znaka.

Jezični se pak znak u svakom novom poetskom diskurzu organizira u okrilju složenijega, književnog znaka, i o njemu je ovisan, tek je dio toga složenijeg, književnog znaka, njegov izraz. Ulazeći u okrilje književnoga znaka, postojeći se jezični znak nužno mijenja jer biva izrazom drugoj zbilji, u stvaranju koje i sam sudjeluje. On se, dakako, ne mijenja gramatički, pa stoga na njemu i nije moguće registrirati promjene takve vrste. U stvaranju novoga poetskog diskurza jezičnom se znaku mijenja sadržaj, pa mu se, nužno, mijenja i značenje.

Proces stvaranja novoga jezika u poetskom diskurzu Ujević će opisati ovako. Najprije će definirati polazište: »Poezija je *magija*, i prema tome kome fali uopće religiozni smisao u pogledu vasiona, a što je to nego kozmičko osjećanje, ne samo što ne može da bude pjesnik nego poeziju uopće ne može ni da razumije. To je kratko, to je jetko, ali to je tako.« (*Oroz pred Endimionom*) Zatim će početnu definiciju proširiti uvidom u sam postupak stvaranja novoga poetskog diskurza: »Ali poezija nije samo *Magija* po učinku vezanja duša nego je *magija* i po tehničkom sredstvu ovoga spoja. Ako su izvjesne riječi klice izvjesnih neotklonjivih djela ili i samo jezgro unutrašnjega pokreta i vrijenja, ova se tehnika zbivanja odista naziva *magijom*: zašto? zato, jer jedan obrazac, jedna da kažemo ritualna formula, ma koliko slobodna bila, ali vezana nekim zvukom, ritmom i slovom saopćenja, izvršava čarobno djelovanje u moralnom svijetu slušalaca.« (*Oroz pred Endimionom*) Da bi, najzad, pokušao opisati specifičan položaj jezičnog znaka u sklopu književnoga: »Riječ, koja je bila puka artikulacija, pa onomatopeja, pa hijeroglif, pa simbol, pa prijevod misli ili pojam; diže se ovdje u stepenicu religioznoga događanja, i pretvara se u jedno savremeno čudo. Zato je krivo mišljenj da u pjesmi postoje slovke, riječi, stihovi i strofe; u pjesmi postoji samo jedinstvo, a to je jedinstvo *Molitva* ritualne i vizionarske prirode. Zapravo u krajnjoj analizi ne postoji ni pjesma; postoji samo pjesničko djelo, u koje pada i pjesnik i njegova tvorba.« (*Oroz pred Endimionom*).

Tu će preobrazbu riječi u stvaranju poetskoga diskursa Ujević naznačiti i u stihu:

te mi čusmo, kada mašta riječ ti zasni,
tvoje slovke kano pljusak žutih ruža.

(Sanjarija)

Jezični je znak u svojim tekstovima Ujević pokušao organizirati na otklonu od puke komunikacijske organiziranosti jezičnih znakova, s jedne strane, i na otklonu od njihove poetske organiziranosti u dotadašnjem hrvatskom pjesništvu, s druge. Poetska vjerodostojnost obaju tih pokušaja rezultirala je u Ujevićevu pjesništvu uspostavljanjem novoga jezičnog znaka, stvaranjem novoga jezika. Prvim se odmakom, odmakom od komunikacijske organiziranosti jezičnih znakova, Ujević uputio u poetsku avanturu stvaranja novoga jezičnog znaka, kao jedino moguće izraza umjetnosno utemeljenoj zbilji svoga pjesništva, a drugim je odmakom, odmakom od jezika dotadašnje poetske tradicije, samo još jednom potvrdio bitnu mogućnost uklapanja u samu tu tradiciju i pripadanja njoj: stalnim otvaranjem prema novomu, na podlozi spoznavanja staroga i stvaralačkog ovladavanja njime.

Što u pokušaju stvaranja novoga jezičnog znaka za Ujevića znači otklon od aktualne komunikacijske organiziranosti jezičnih znakova? Taj otklon u prvom redu znači pokušaj stvaralačkog prevladavanja zadanosti zbilje već postojećim, zatečenim jezikom u svakodnevnoj komunikacijskoj praksi. Ujevićev se nedvosmislen stav o potrebi otklona od postojećeg jezika može razabrati iz pozitivno konotirane opaske o Apollinaireu: »Moglo bi se reći da je ovaj Poljak Apollinaire suviše jasnim i istrošenom francuskom jeziku, kojim su uostalom baratali toliki stranci, vratio jedan dio misterije.« (*Boema u nastajanju modernizma*). Takvo gledanje na položaj i ulogu jezika u pjesništvu izlazi u Ujevića iz jasne svijesti o posebnoj zadaći pjesništva: »Ne zaboravljajmo dakako ni to da, svojim krikom, Vilinska magija pjesme izvodi iz ustajalih bara savremene civilizacije. Pjesma je duh, a sve je ostalo mrtvo slovo.« (*Sumrak poezije*) I dalje, još preciznije: »Pjesma nije više ni san; ona je čin, smisao i okrunjen uspjeh kroz krivulje opstanka pojedina i društva. Priroda je stvarnost neorganizovana, kaotična i proizvoljna u svojoj produkciji; umjetnost je organizovana stvarnost, organizovano iskustvo, stvaranje sa pečatom duha.« (*Sumrak poezije*)

Ta će se svijest o neistovjetnosti svakodnevnoga i poetskog, o razdaljini među njima, u Ujevićevu pjesništvu, bar u prvoj fazi, preoblikovati u bitne elemente njegove poetike: od izrazito negativna stava prema svakodnevnom:

Nije vrijedna java da se na nju gleda,
nije vrijedan danak da se na njeg pljune.

(Perivoj)

preko naslućivanja i dosezanja drugačije, poetske zbilje

Bukom te vreve i sredine tijesne
ja uho pružam za glasove tajne

i donose mi utjehe beskrajne,
ponavljaju mi pjesme urnebesne.

(*Tajanstva*)

pa sve do njihova međusobnog suprotstavljanja:

Ove su riječi crne od dubine,
ove su pjesme zrele i bez buke.
— One su, tako, šiknule iz tmine,
i sada streme ko pružene ruke.

(*Kolajna V*)

Na razini svakodnevne komunikacije jezični su znakovi organizirani tako da im se sadržaj vazda nužno ostvaruje u stvarnom kontekstu, dakle u kakvoj god zbiljski konkretnoj situaciji, te stoga i služe snalaženju u stvarnosno utemeljenoj zbilji; bez njih bi to snalaženje bilo vrlo otežano ili gotovo nemoguće.

Budući da svojim pjesničkim projektom Ujević teži stvaranju nove, umjetnosno utemeljene i imaginativno organizirane zbilje, različite od one stvarnosno utemeljene (koja je kako-tako u komunikaciji jezično već »pokrivena«), za stvaranje takve zbilje i njezino utjelovljivanje u jeziku, ujezičivanje, ne mogu mu biti dovoljni već postojeći i komunikacijski »zauzeti« jezični znakovi. Kako se još k tomu jezični znak (i) na komunikacijskoj razini upotrebom neizbježno konvencionalizira u odnosu na zbilju koju »pokriva« (a koja se u međuvremenu stalno mijenja), Ujević će, u težnji za utočnjavanjem jezičnog izraza zbilji koju stvara, nužno učiniti otklon od te, konvencionalizacijom stvorene, »praznohodnosti« jezika u komunikaciji. U potrazi za istinitošću zbilje, u složenoj slojevitosti njezinih odnosa, Ujević se već postojećem i manje-više općem jezičnom modelu zbilje u komunikaciji »suprotstavlja« stvaranjem još jednog modela — poetskoga. A evo što navodi kao razloge potrebi stvaranja takva modela: »Pjesnici su ljude naučili govoriti: pjesnička slika je bila zametak pojma kao naučnofilozofske sheme, a danas je lijek i ustuk protiv tog istoga pojma, da ne bi presušili izvori života i da bi složenije uzelo svoju odmazdu protiv jednostavnoga, više protiv nižega. Pa i samo značenje i svetinja, djevičanstvo Riječi oslobađa se natruha i obesvećenja samo u umjetnosti koja je osvetila prave odnose među slogovima, te pronašla u riječima korelate, možda i supstitute, kako za načela tako i za činjenice, svake zemaljske, ne samo duhovne, ne samo auditivne i vizuelne, nego i taktilne, nego i olfaktivne, nego i, bogo moj, gastronomske stvarnosti.« (*Sumrak poezije*)

Stvarajući taj model, Ujević je svjestan da novu zbilju u njemu može učiniti poetski stvarnom i umjetnički vjerodostojnom samo pomoću novoga jezika. Jednako je tako svjestan da takav novi jezik nigdje ne postoji već gotov, oblikovan, nego ga se u svakom stvaralačkom činu utjelovljivanja nove, poetske zbilje mora uvijek iznova stvarati. Traži-

lački napor u stvaranju novoga postaje tako jedinom pravom mjerom same stvarnosti, mogućnost da se s nje neprestano skidaju maske privida. Ponajmanje se tu, međutim, radi samo o tome da se naprosto dopre do kakve stvarnosti bez maske, kao statičnosti u koju bi se duh mogao ukotviti, nego se radi o tome da se stalno bude u struji stvaralačkog procesa (skidanja maski). Tragalačkoj će se zbilji u tom procesu iskaliti i novi izraz:

Ne rasklapaju se dveri duše kao cvijeće zorom.
Valja tući zvekirom. Buditi spavača.
Zlatni most nad ponorom je pod morom
riječi i čutilnih uspomena, u strahu rasparača;

ima nešto što je od dubokoga dublje.
U majdanima oceanskih korita se skriva
vijest istinita kao rujna sadržina trublje,
zvuk uzvišeni kao pravi plamen zublje,
pravda naša živa, kao luda živa.

Ne znamo, je li bilo ili nije, ali stoji.
Bilo djelom mašte, ili uspomenskim tijestom,
ili objavljenjem, stoji. Iz kakvih dubina, iz kojih
virova vedrine plavo mljeko doji?
Ne znamo, je li bilo ili nije. Ali vlada mjestom

krunastih tvrđa svijesti i zubom bastiona.
Ne ponavlja tajnu ključa ni planinskoj jeci.
Duboko je trokut plemenita zvona
onih što su, pokraj grijeha, opet sveci.

Zaklopi kapke, i poreci zemlju;
i da ničeg nije bilo od stvorenja pjesme,
ali zvuci duha u samoći bića drijemlju
izljevajući bujnost u romorne česme.

(Ridokosi Mesije I)

Stvaralačkim se činom nova zbilja utjelovljuje u novom jezičnom znaku, u njemu se objektivira, u novoj njegovoj organiziranosti. Organizirajući novo Ujevićeva pjesništva, i sâm jezični znak u tom pjesništvu biva nov, organiziran tim novim, u oblikovanosti nužno obilježen njime.

Sam otklon od komunikacijske organiziranosti jezika nije, dakako, istodobno već i stvaranje novoga jezika. Takav je otklon dođuše nuždan uvjet tom stvaranju, ali sam po sebi nije još i nepobitan dokaz da je novi jezik u kakvu poetskom diskurzu doista već i stvoren. Formalno je naime odmak od komunikacijske razine jezične organiziranosti najlakše učiniti. Dovoljno je samo konstruirati takve jezične strukture iz kojih ostvarivanje sadržaja jezičnih znakova u stvarnom kon-

tekstu nikako neće biti moguće, i već smo se jezično odmakli od svakodnevnog komunikacijske zadanosti jezikom, »oslobodili« se te zadarnosti.

Pri pokušaju uspostavljanja poetskog diskurza primjerâ će se takva prividnog oslobađanja od tzv. obične komunikacijske razine jezika naći mnogo. Za sve je te primjere u većem ili manjem stupnju karakteristična težnja k neobičnosti izraza, što se najčešće očituje u »biranju« tzv. velikih, teških, snažnih ili pak bizarnih, itd., riječi i izrazâ. Samo da se pod svaku cijenu i što više jezik poetskog diskurza razlikuje od jezika tzv. obične komunikacije. Kao da je najbitnija i gotovo jedina značajka jezika u poetskom diskurzu njegova neobičnost, i kao da se samo tom formalnom razlikom jezika u njemu prema jeziku u tzv. običnoj komunikaciji može dokazati prisutnost odnosno nadomjestiti odsutnost stvaralačkog čina u jezičnom oblikovanju poetskog diskurza.

Ali ono što se formalno može učiniti najlakšim »zbiljski« se može pokazati najteže. Za stvaranje autentičnoga poetskog diskurza i u njemu novoga jezika nije naime dovoljan tek puki odmak od stvarnosne zbilje i njezine kakve god prezentnosti u komunikacijskom optičaju jezikom, nego je nužna još i stvaralačka mjera tog odmaka. Ujević će o tome, kritički, primijetiti: »Danas su svi ljudi pjesnici, jer žive u imaginaciji. Ili bolje: u uobraženjima. Ja sam daleko od toga da im odobravam, jer vjerujem u specijalnost funkcije i smatram ovu konkurenciju rdavom. Ima sve više neumjesnih konkurencija. Ako je to poezija, ona barem dokazuje da poezije ima i vrlo slabe. Inače, htjedoh biti tako tolerantan.

Pitao sam se kakav bih naslov morao dati ovom vremenu. U žalosti od kratkoće izraza, ovo je Doba Megalomanije. Tako je. Ne govori se o poeziji. Poezija je i svaka druga dijareja. I svi drugi žive u uobrazilji, fikcijama, halucinacijama. I akcija biva *day-dream*, a akter ne vidi svojega nosa.

Megaloman je za me, u ovom slučaju, svaki onaj koji nema dovoljno bistre oči da vidi srazmjeru svoju prama srazmjeri stvari, da odmjeni svrbež svoje unutrašnjosti o geometrijske oblike jedne krute stvarnosti, jednoga ravnodušnoga, objektivnoga svemira.« (*Pobjeđujem hljeb*)

To pak znači da odmak od zbilje i njezina jezika nikako ne može biti formalan, ne može se svoditi samo na biranje ovakvih ili onakvih riječi i izraza, nego mora biti stvaralački. Pjesnik ne bira već postojeće jezične znakove nego u odmaku od njih stvara nove, te se odmak od zbilje i njezina jezika zrcali u samom stvaralačkom činu, on je njegova prava mjera. Izostane li stvaralački čin, mjera se gubi i odmak se formalizira. U toj formalizaciji jednako »stradavaju« obje zbilje: i ona stvarnosno utemeljena i u komunikaciji postojećim jezikom već dostupna, kao i ona koja se stvaralačkim činom u novom poetskom diskurzu umjetnosno trebala tek utemeljiti. Umjesto stvaranja nove zbilje formalnim se odmakom na manje ili više dopadljiv način samo stilizira već postojeća.

Ne treba posebno ni isticati da je — u stvaranju nove, umjetnosno utemeljene zbilje u poetskom diskurzu — stvaralačka mjera odmak od stvarnosno utemeljene zbilje i njezina jezika isključivo u vlasti pojedinoga pjesnika, i to ne kao gotova i jednom zauvijek određena nego kao nešto što se u svakom novom poetskom diskurzu uvijek iznova stvara i potvrđuje. Stvarajući, pjesnik zapravo neprestano traga za tom mjerom. Tragajući pak za njom, u svakom je novom ostvarenju djelomice i napušta, onakvu kakva je već ranije stvorena. Stoga ga već stvoreno ne oslobađa nužde stvaranja. Ni odmak od zbilje i njezina jezika ni oslobađanja od njih stvaranjem nove zbilje i njezina jezika u poetskom diskurzu neće biti ako i taj odmak i to oslobađanje ne budu u sebi uključivali i svijest o zadanosti poetskog čina objema tim zbiljama: jednako onom koje se oslobađa kao i onom u koju se oslobađa. Oslobađanje od čega i moguće je samo sviješću o zadanosti time.

Ta je svijest o zadanosti u Ujevića knjižički prezentna. Stoga i primjećuje: »Svejedno, poezija je postranila kada je stvarala nevidljivi svijet, kada je nasjela magioničarima i fetišima. Pjesnik je dirnut vidljivim svijetom; ta je ganutost sve što je natprirodno. Pjesnik uživa u zvuku prikladnih riječi, taj zvuk i taj red riječi i slika, to je u stvari drugi, bolji svijet.« (*Izvori, bit i kraj poezije*) Jasno mu je da stvaranje nove zbilje, ma kako nova ona doista bila, ne može mimoići već postojeću, te poeziji postavlja zahtjev: »Poeziju treba odbiti od sna. Pjesnik treba da zna da stvarni svijet postoji, on treba i da prizna taj stvarni svijet, zemaljski svijet, makar ne priznavao njegove okove, tj. da etički daje potpis na sve opstojnosti.« (*Izvori, bit i kraj poezije*) Stvarnosno utemeljena zbilja ne samo da se ne može mimoići nego se mora stvaralački zrealiti u zbiljnosti samoga pjesništva. I to na (Ujeviću) specifičan način: »Da poezija bude znak društvene kritike, a s tim i reforme društva, ona ne smije da gubi mrko tlo stvarnosti pod nogama. Bez stvarnosti, poezija ploveći magiji, fetišu, snu, biva čak i retrogradna. Ona je tada retrogradnija čak i od pozitivnih religija vodeći nas u čarobni svijet primitivaca, animista i totemista. *Stvarnost treba likvidirati samo krajnom potrošnjom i eksploatacijom stvarnosti.* (potcrtao M. P.) Samo ovako će poezija zadržati veliku crtu, format manifesta s elementarnim stvarima, koje daju mogućnost da se igraju svjesno i agresivno. Ja, kritička manifestacija mističke volje čovječanstva i snage u živim ljudima. Uporedo s time, poezija treba da zadrži bitne riječi, smislene naglaske koji dijele i razlikuju u građi koja se ne smije lišiti ritma, a taj ritam nije samo muzički, već je skoro i muskularan.« I nakraju zaključak: »Od kulta prirode treba stići do kulta socijalne etike, a ta ne smije biti namještena ni sasvim artificijelna.« (*Izvori, bit i kraj poezije*).

Takve je, uglavnom, teoretske postavke Ujević pokušavao prakticirati i u stvaranju vlastita poetskog diskurza. Na jezičnom se planu to manifestira u pokušaju stvaranja novoga jezičnog znaka na mjestu sudara dviju bitnih silnica Ujevićeva poetskog zora: dubine i visine,

od njihova prostorno-fizikalnog određenja do simbolizacije i preznakovljivanja u različite druge sustave opstojnosti. Dva se naoko različita i usuprotna smjera kretanja imaginativnim zahvatom u Ujevićevu pjesništvu sastaju u točki koja ih poništava i izjednačuje, da bi se iz tog zagrljaja dviju dinamiziranih opstojnosti rodila nova opstojnost: tvarnost samoga pjesničkog djela i u njemu novoga jezika. Približenjem krajnosti pronađena je sredina događanja, glavni tok poetskoga govora. Ujević pjeva, istodobno, taj razmak između dubine i visine i njihov sraz. Tako se, po mjeri stvaralačkog čina, transcendiranjem situacije transcendirira i njezin jezik. Tu su, na jednoj strani, »riječi crne od dubine« (*Kolajna V*), a na drugoj »riječi što ih duh iz svemira upija i vuče« (*Čarolija riječi*).

Taj novi jezik, koji nastaje sudarom riječi odozdo i riječi odozgo, »poniženih« i »uzvišenih« riječi, nipošto nije tek puko sredstvo komuniciranja predmetne zbilje, s jedne strane, niti je pak, s druge, čisti artifičijelni izmak od te zbilje. Iz sudara se jednih i drugih riječi u Ujevićevu pjesništvu oslobađa silna jezična energija, onaj »svijetao brid« njegova pjesništva na kojemu se »iz nevida našem vidu«, u novoj spoznaji, na stvaralački autentičan način — utočnjavanjem iskaza primjerenim izrazom — zrcali i nova umjetnosno utemeljena zbilja. Taj »svijetao brid« novi je jezični znak u kojemu se utjelovljuje zbiljnost Ujevićeva pjesništva. Jezik je tu, reklo bi se, sudarom doveden do usijanja i u njegovoj se vatri krali nova, imaginacijom odstvorena zbilja:

Katarakta latica na promeni svjetlosti biva glasno zivanje.

(*Duhovno veće*)

U duhovnoj nezasitnosti novim spoznajama Ujević je svjestan svoga stvaralačkog postupka:

A ja sam u se primio kleti savez svih riječi.

I pustio sam da govor svih bjesova knjigu mi piše.

(*Mjehurići*)

Jednako je tako svjestan i razorne pogubnosti takva postupka:

a svaka riječ je kao puška
u naše grudi rastrgane
u naše srce bez oduška

(*Kolajna XVIII*)

Strah me da izustim riječ ko da je metak
ili uže što davi.

(*Pojave starenja*)

Prihvatio sam sve što vrije,
 što pjeva i što strasno ljubi,
 taj polet koji život grije,
 nezasićenika mene ubi.

(Uručice od peluda)

Pjesnik je poput lovca bisera:

Jer odista tko hoće da lovi biser mora da se otisne
 u dubine mora i izloži vlastiti život;
 smrt ga ne plaši, bijedu tijela i duše zaboravlja
 taj što skače u ždrijelo, te stječe život vječni.

(Obred utapljanja biserja)

Uz svijest o nužnosti puta kojim ide prisutna je i svijest o neizvjesnosti njegova ishoda:

Ja putujem u zlo, u jaz, u upitnik, slučaj.

(Spremajmo kovčege)

Budući da izvjesnoga cilja zapravo i nema, kao jedini cilj preostaje samo traženje. Smisao nalaženja nije pri tom u nađenome nego upravo u traženju:

Iz bola u bol, to je put svog znanja.

(Fluidi sutrašnjosti)

Ova je sadašnjost naša otisak od gipsa pravih stvari.
 Treba da ih toplo potražimo gdje su izvorno razasute.
 Plava sjena me za pravu bitnost raskrvari,
 ja ištem obličnu ljubav mjesto čežnja što slute.

(Sablasti putovanja)

Traži se uvijek ono što je nepoznato, a nađeno se, kao poznato, klasificira i smješta u koordinate ovoga ili onog sustava. Ujević kao da se neprestano izmiče mogućnosti takve klasifikacije — koja klasificirano umrtvljuje:

Svaka je crta nepomična u svom ramu,
 cjelina je savršenstvo ukrućenoga reda

(Turris eburnea)

Ujević dakle zazire od cjeline, dovršenosti i gotovosti, te ga stoga i valja tražiti u onome što je za njega bitno: u traženju, u otvorenosti svemu što se traženju nudi. A traženju se pak nudi sve i ne nudi se ništa. Što se traži, sve je, što se nalazi, ništa je, ništa koje je tek nešto od traženoga, Dio cjeline traženja.

Kalupi pucaju padom predznaka u strmoglavu prazninu.

Na dnu večera postoji ono stvamo što trepti,
na dnu mene zjapi ono što pita velike žeđi.

(Duhovno veče)

Traženju nema kraja, jer kraja nema ni spoznavanju koje se traženjem hrani, a hraniti se može samo ako je traženju doista otvoreno. Otvorenost pak znači izloženost: Biti na brisanom prostoru, nezaštićen, bez oklopa i zaklona, pogađan — meta mecima: (»a svaka riječ je kao puška / u naše grudi rastrgane«). Otvorenost je dakle pogubna, a zaštićenost spasonosna. Ujević zna da je jedna od mogućnosti spasonosne zaštite bića — ironija:

i put je spasa ironija plaha

(Fluidi sutrašnjosti)

Ali on tu mogućnost u konceptu svoga pjesništva svjesno odbacuje. Ironijskome pretpostavlja izvorno etičko:

Putuj, Savjesti, mostovima i palubama,
sa pjesmom, jezikom djece i fantasti.

(Oporuka pjesnicima)

Put je međutim izvorno etičkomu već (tragično) zapriječen rastućim automatizmom življenja:

Svijet pozornice tek je marioneta.
Nije iskreno ni lice ni duša,
nema u nama samonikla kreta,
riječ više ne vnijedi da se sluša.

Ko da smo pleme Crvenih Papiga!
Ko prepismeni djedovi majmuna!
I neiskreno prorok vatru niga,
jer svak je žrtva lažljivih računa.

(Automati)

Nije ovdje prilika da sudimo koliko bez ironijskoga elementa Ujevićevo pjesništvo dobiva a koliko gubi. To će vjerojatno ovisiti o tome kakav model pjesništva tko zastupa i »brani«. Budući da je nastalo iz krajnje izloženosti bića traženju, Ujevićevo je pjesništvo možda »ranjivije« i nesavršenije od pjesništva kakva drugog tipa, koje je lakše »strpati« u određeni model. Ujević se međutim opire simplifikaciji tumačenja (svoga) stvaralačkog čina:

I da suhim zlatom riječi moje plate
i da svako slovo teži tas na vagi,

pošto su za tebe bez ljubavi dragi,
pjesnik stišće zube: neću da me shvate.

Ugovor je s društvom dužno poštovanje,
utezi i mjere za glave što sude.
Ali o mom trudu ne postoji znanje,
niti ima mjera što će tek da bude.

(Poniženja ljepote)

Stvaralački je čin Ujeviću jedina mjera stvari, ma bio on i sama šutnja:

Jedini ja poznam zadnju muku pakla.
Muka je tolika da već glasa nema.

(Poniženja ljepote)

U slobodi stvaranja pjesnik je za autentičnost svoga čina u prvom redu »odgovoran« sam sebi, i to upravo zbog toga što sam sebi postavlja i pitanja na koja pokušava »odgovoriti«. Jer na pitanja postavljena u pjesništvu nema i ne može biti odgovora u zbilji. Zbilja ne može biti mjera pjesništvu. Prava mu mjera može biti jedino sam pjesnik: pjesništvu koje stvara on mjerodavno sudi već samim tim stvaranjem. Daje mu mjeru vjerodostojnosti:

A do pravde vodi sunovraćen rječnik
i do čiste biti izbrušena prizma.
Ljepota je vrlo ozloglašen liječnik
i stvaranje svijeta usred kataklizma.

Nisu prave misli na dohvatu ruke.
Mrki psi stražari spavaju na pragu.
Istin izraz spaja tražilačke muke.

(Poniženja ljepote)

Tu je, eto, ono što je za jezik Ujevićeva pjesništva bitno: »Istin izraz spaja tražilačke muke«. Novi je jezični znak u Ujevića upravo takav: sav od traženja, malaženja i ponovnog traženja. U tražilačkim mukama se rađa, i samo njihovom prezentnošću i sâm postaje istinit, autentičan. S druge pak strane biva njihovim jedinim mogućim izrazom, u sebi ih sažimlje i spaja.

To što taj jezik nije možda zahvatio dovoljno tzv. objektivne povijesne zbilje ne mora nužno biti i njegov nedostatak. Jezični izraz Ujevićeva pjesništva nije toj zbilji jednostavno ni težio, nije na nju usredotočen. On je na specifičan, ujevićevski način više težio imaginativnom zahvaćanju objektivnosti fenomenološke zbilje u rasponu i srazu njezinih opreka. Otuda Ujević poetiku svoje tzv. zrele faze, nakon prvih dviju knjiga, i može sažeti u stih:

Niče pređa pjesme: ne htjeti, a biti.

(Odar u arki snova)

Dogodilo se tako te Ujević svoj jezični znak vraća onamo odakle ga je svom pjesništvu i oteo: šutnji.

U tišini niče jezgro bića, uho.

Žudim k vrelu šutnje.

(Odar u arki snova)

I evo dakle tu žestoko ćutim.

(Nešto kao zaglavak)

Doista, da nije tako žestoko odšućena, Ujevićeva poezija ne bi mogla biti tako žestoko ni ispjevana. Stoga u cjelokupnom Ujevićevu opusu povremena retorička iskliznuća s kolosijeka stvaralačkog čina zbog žestine pjevanja možemo smatrati irelevantnima i trivijalnim.

Kažimo nakraju još i to da će se metode pa i čitavi metodološki sustavi u pristupu Ujevićevu djelu i njegovu jeziku s vremenom vjerojatno mijenjati, kao što će se, zasigurno, mijenjati i način recepcije toga djela, pri čemu će svaka od metoda — svojom težnjom formalizaciji, ili pak težnjom suprotnom — ponešto »otkriti« a ponešto i »prikriti«, ali će u svemu tome ostati otporno samo djelo — u autentičnoj upitanosti, bez konačna odgovora.